



Bartosz Kułan

Nieznana ofiara Katynia. Zygmunt Bugajski (1887–1940). Prawnik i penitencjarysta

Wydawnictwo: PETRUS,
Kraków 2018, 394 s.

Nakładem wydawnictwa PETRUS z Krakowa ukazała się w 2018 r. książka autorstwa Bartosza Kułana, poświęcona postaci Zygmunta Bugajskiego – przedwojennego prawnika, wybitnego penitencjarysty i ofiary zbrodni katyńskiej. W okresie II Rzeczypospolitej był zaliczany do grona czołowych przedstawicieli polskiej myśli penitencjarnej. Jest uznawany za organizatora przedwojennego polskiego systemu więziennictwa. Jednakże w świadomości społecznej jego dokonania są całkowicie zapomniane i Autor słusznie zauważa, że jest to nieznana ofiara zbrodni dokonanej wiosną 1940 r.

Recenzowana publikacja jest poprawioną i uzupełnioną wersją pracy doktorskiej, która powstała na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach pod kierunkiem prof. dr. hab. Wiesława Cabana. Niniejsza książka nie jest pierwszą w dorobku B. Kułana, ponieważ w 2013 r. została wydana praca pt. *Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu w dniu 20 września 1925 roku*¹. Na co dzień Autor pracuje w Kolegium Szkół Prywatnych w Kielcach.

Publikacja składa się ze wstępu, trzech rozdziałów, epilogu, zakończenia, wykazu skrótów, bibliografii, bibliografii prac autorskich Z. Bugajskiego oraz aneksu, w którym zamieszczono fotografie związane z bohaterem książki. Przypisy zostały umieszczone na końcu pracy. Niestety brakuje w niej indeksu nazwisk i nazw geograficznych.

Autor w celu odtworzenia życiorysu Z. Bugajskiego skorzystał ze źródeł archiwalnych, przechowywanych w aż 16 archiwach: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Komisji Historii Kobiet w Walce o Niepodległość, Archiwum Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Archiwum Państwowe w Kielcach, Archiwum Państwowe w Łodzi, Archiwum Państwowe w Suwałkach, Archiwum Państwowe w Warszawie – Ekspozytura w Milanówku, Archiwum Państwowe

1 B. Kułan, *Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu w dniu 20 września 1925 roku*, Toruń 2013.

w Warszawie – Ekspozytura w Nidzicy, Archiwum Państwowe w Warszawie, Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża w Warszawie, Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, Instytut Pamięci Narodowej, Muzeum Katyńskie, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Muzeum Więzienia Pawiak – Oddział Muzeum Niepodległości i Narodowe Archiwum Cyfrowe. W poszukiwaniach dokumentów archiwalnych Autor wykazał się sumiennością i wytrwałością. Całość publikacji wzbogaca bogata, licząca 16 stron literatura przedmiotu.

Jedną z pierwszych myśli, jaka nasuwa się podczas recenzowania publikacji jest ta, dlaczego akurat postać Z. Bugajskiego została przedstawiona przez Autora. Już na drugiej stronie wstępu znajdujemy przekonującą odpowiedź:

„Szczególna rola, jaką odegrał Z. Bugajski w tworzeniu polskiego systemu penitencjarnego w latach 1918–1939 dała się zauważyć na kilku płaszczyznach. Jego aktywność można było zaobserwować na trzech polach: naukowym, zawodowym i społecznym. Głównym celem niniejszej książki stało się ukazanie poglądów Bugajskiego, jako penitencjarysty. Dlatego też temu zagadnieniu poświęcono najwięcej miejsca. Nigdy wcześniej badacze nie zajmowali się szerzej tą problematyką, chociaż reprezentowane przez Bugajskiego poglądy i pomysły dotyczące kary więzienia są aktualne do dziś” (s. 8).

Ponadto, jak słusznie zauważył i wykazał we wstępie B. Kułan, biografistyka polskiego więziennictwa jest skromna, gdyż wiele osób, które je tworzyło, nie doczekało się naukowych opracowań.

Pierwszy rozdział publikacji nie dotyczy bezpośrednio postaci Z. Bugajskiego, a Bartosz Kułan przybliżył w nim dzieje polskiej myśli penitencjarnej w XVIII w. i XIX w., która miała ogromny wpływ na działalność zawodową bohatera niniejszej książki w latach 1918–1939. Ten podrozdział kończy bardzo ważnymi słowami, napisanymi przez samego Z. Bugajskiego: „[...]polska myśl penitencjarna nie wlokła się na szarym końcu za innymi narodami [...] zawsze było ją stać na własne rozwiązanie zagadnienia walki z przestępczością, wyprzedzające pod wieloma względami rozwój myśli penitencjarnej w Europie Zachodniej” (s. 32). W drugim podrozdziale Autor omówił środowisko penitencjarne II Rzeczypospolitej, aby czytelnik mógł lepiej zrozumieć, w jakim otoczeniu i z jakimi ludźmi pracował Z. Bugajski przy tworzeniu przedwojennego polskiego więziennictwa. W moim przekonaniu było to właściwie posunięcie.

Zasadnicza biografia Z. Bugajskiego została przedstawiona w rozdziale drugim, który został podzielony na sześć podrozdziałów. W pierwszym B. Kułan sporo miejsca poświęcił rodzinie Z. Bugajskiego, wykazując jak dużą rolę wychowanie odegrało w jego późniejszym życiu. Co interesujące, ojciec Z. Bugajskiego również pracował w więziennictwie. Na kolejnych stronach tej części pracy omówiona została działalność bohatera niniejszej książki w Polskiej Partii Socjalistycznej – Frakcja Rewolucyjna, studia prawa na Uniwersytecie Moskiewskim i początki jego

kariery jeszcze w więziennictwie rosyjskim. W drugim podrozdziale przybliżono początki pracy w polskim więziennictwie po 1918 r. i w więzieniu mokotowskim na stanowisku naczelnika, gdzie znany był z surowej dyscypliny i wysokich wymagań względem podwładnych.

W kolejnym podrozdziale B. Kułań opisał pracę Z. Bugajskiego w Ministerstwie Sprawiedliwości w latach 1921–1939, gdzie jego pierwszym zadaniem było stworzenie modelu kształcenia funkcjonariuszy Straży Więziennej. Na następnych stronach Autor omówił wysiłki Z. Bugajskiego na rzecz zorganizowania polskiego systemu więziennictwa. Brał on udział m.in. w powstaniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa oraz regulaminu więziennego, który został wydany rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości w 1931 r. i nie tylko obowiązywał do wybuchu II wojny światowej, ale niektóre jego zapisy są aktualne do dziś. Przyczynił się także do powstania Centralnej Biblioteki Więziennictwa. W podrozdziale czwartym B. Kułań przedstawił udział Z. Bugajskiego w szkoleniu funkcjonariuszy Straży Więziennej, a efektem jego starań było powołanie Centralnej Szkoły Ministerstwa Sprawiedliwości, a w 1935 r. Szkoły Straży Więziennej. Ostatnie dwa podrozdziały dotyczą działalności społecznej bohatera recenzowanej książki na rzecz Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej i Komitetu Budowy Domów Uzdrowiskowych.

W rozdziale trzecim B. Kułań opisał działalność naukową Z. Bugajskiego oraz scharakteryzował jego poglądy na temat roli zasądzonej kary i systemów penitencjarnych. Ta część pracy rozpoczyna się od omówienia współpracy Z. Bugajskiego z Wolną Wszechnicą Polską, w której uzyskał tytuł docenta i gdzie prowadził zajęcia z więziennictwa. Następnie Autor przedstawił jego bogatą działalność naukową. Zygmunt Bugajski był autorem aż ośmiu książek i 34 artykułów naukowych i popularnonaukowych z zakresu więziennictwa. Na podstawie tego dorobku B. Kułań w kolejnych trzech podrozdziałach scharakteryzował jego poglądy na następujące zagadnienia: karanie przestępców, stosowanie kar pozbawienia wolności, nieletni przestępcy, praca z nieletnimi w Stanach Zjednoczonych, a także praca, nauka oraz wychowanie fizyczne jako narzędzia powtórnego uspołecznienia skazanych w systemie resocjalizacji. Autor książki bardzo dokładnie przestudiował publikacje Z. Bugajskiego i przybliżył jego zapatrywania na wyżej wymienione problemy. Te podrozdziały są w moim przekonaniu bardzo dobrym materiałem do analizy dla naukowców, zajmujących się doktrynami prawnymi oraz współczesnym systemem więziennictwa krajowego i międzynarodowego, ponieważ wiele poglądów Z. Bugajskiego jest aktualnych i stosowanych we współczesnej penitencjarystyce, co też wykazuje B. Kułań.

W epilogu zostały zawarte nie tylko losy Z. Bugajskiego, ale także jego rodziny w czasie II wojny światowej. Bohater recenzowanej pracy 4 września 1939 r. wraz z innymi pracownikami Ministerstwa Sprawiedliwości wyjechał na polecenie naczelnich władz w rejon Dubno–Kowel. Jednakże po ataku Związku Sowieckiego

na Polskę w drugiej połowie września 1939 r. dostał się do niewoli sowieckiej. Najpierw trafił do obozu przejściowego w Szepietówce, gdzie przebywał do początków listopada, a następnie został przewieziony do obozu specjalnego NKWD (*Narodnyj Komissariat Wnutriennich Dieł* – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych – NKWD) w Kozielsku. Niestety z powodu braku źródeł nie są znane jego losy w tym obozie. Wiosną 1940 r. na podstawie decyzji najwyższych władz Związku Sowieckiego został zamordowany wraz z innymi polskimi jeńcami w Katyniu. Autorowi nie udało się ustalić, którego dnia opuścił kozielski obóz, wiadomo jedynie, że był ubrany w czarny cywilny płaszcz, w kieszeniach którego była m.in. urzędowa legitymacja, pozwalająca na zidentyfikowanie ciała podczas prowadzonej w 1943 r. ekshumacji. Tragiczny był los także pozostałych członków jego rodziny. Wspomnę tylko, że jego brat, kpt. Jerzy Bugajski, jako oficer Wojska Polskiego również dostał się do niewoli sowieckiej, ale do obozu specjalnego NKWD w Starobielsku. Został zamordowany wiosną 1940 r. w Charkowie.

Recenzowana publikacja jest niezwykle starannie opracowana zarówno pod względem merytorycznym, jak i edytorskim. Trudno znaleźć w niej jakiegokolwiek literówki, czy niezgrabne sformułowania. Jedynie w moim przekonaniu dobór gramatury papieru nie był zbyt trafny, ponieważ zamieszczone w aneksie fotografie są mało wyraźne i często, szczególnie w przypadku zdjęć grupowych, nieczytelne. Lepszym rozwiązaniem byłoby umieszczenie ich w postaci kolorowej wkładki.

Przechodząc do konkluzji, praca jest bez wątpienia publikacją wartościową. Uważam, że Autorowi udało się, na podstawie dostępnych materiałów archiwalnych, ukazać szczególną rolę, jaką odegrał Z. Bugajski w tworzeniu polskiego systemu penitencjarnego w okresie dwudziestolecia międzywojennego, a także przedstawić jego aktywność na trzech ważnych polach: naukowym, zawodowym i społecznym. Po przeczytaniu książki doceniamy trud Autora w dotarciu do źródeł, ich właściwe przepracowanie, a jej najmocniejszą stroną jest przeanalizowanie prac naukowych i scharakteryzowanie zapisanych w nich poglądów Z. Bugajskiego na funkcjonowanie polskiego więziennictwa w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Publikacja B. Kułana jest bez wątpienia ważną pracą historyczno-prawną, która wypełnia lukę nie tylko w badaniach nad polskim więziennictwem, ale również w badaniach nad biografistyką ofiar zbrodni katyńskiej.

Na koniec nasunęła mi się jeszcze refleksja, że wykształcenie prawnicze, które Z. Bugajski wykorzystał w reformowaniu polskiego więziennictwa, zdobył w Moskwie, czyli w tym samym mieście, w którym w 1940 r. podjęto decyzję o jego zamordowaniu, podobnie jak prawie 22 tys. innych polskich oficerów i funkcjonariuszy.

Bartosz Janczak